

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСІБ ІЗ ЗАЛЕЖНІСТЮ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН

CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF REHABILITATION AND RESOCIALIZATION OF PERSONS ADDICTED TO PSYCHOACTIVE SUBSTANCES

Шлапко Т.В., к.ю.н.,
доцент кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

Глушенко Н.В., доктор філософії з права,
асистент кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

Рєпін Д.А., студент магістратури
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

Стаття присвячена аналізу сучасного стану правового регулювання реабілітації та ресоціалізації осіб із залежністю від психоактивних речовин, а також проблем відсутності єдності законодавства в цій сфері та належної державної підтримки реабілітаційним центрам.

Проаналізовано національне законодавство щодо стратегій державної наркополітики при наданні залежним особам послуг з реабілітації та ресоціалізації тощо. Указується, що актуальний стан реабілітації та ресоціалізації залежних осіб не відповідає стратегії наркополітики України, частина інформації в цій сфері є застарілою, а іншої – зовсім не існує.

Сьогодні система реабілітації та ресоціалізації залежних осіб включає здебільшого реабілітаційні центри, засновниками яких є громадські, благодійні, релігійні організації. Але цього не вистачає, аби забезпечити всіх необхідною допомогою та повною мірою гарантувати права таких осіб.

Проаналізовано актуальні проблеми в процесі реабілітації та ресоціалізації осіб із залежністю від психоактивних речовин. Зокрема, можна виділити відсутність дієвого нормативно-правового акта у сфері реабілітації залежних осіб; неналежне функціонування державних реабілітаційних закладів; криміналізацію споживачів наркотичних речовин і порушення їхніх прав. Окрім цього, такі проблеми суперечать орієнтації України на європейську інтеграцію і стандарти ЄС, оскільки позитивними зобов'язаннями України є гарантування прав людини та громадянина, включаючи соціальні.

Зроблено висновки щодо потреби комплексного вирішення нагальних проблем із залежністю від психоактивних речовин для створення цілісної та ефективною системи реабілітації та ресоціалізації залежних осіб, серед яких – належне законодавче регулювання, потреби науково обґрунтованих досліджень, здійснення ефективного контролю й моніторингу, удосконалення й розширення системи державних закладів, які надають допомогу особам із залежністю від психоактивних речовин тощо.

Ключові слова: реабілітація, ресоціалізація, залежність, залежні особи, особа із залежністю від психоактивних речовин, адиктивні речовини, психоактивні речовини, адиктивна поведінка.

The article is devoted to analyzing the current state of legal regulation of rehabilitation and resocialization of persons with addiction to psychoactive substances, as well as the problems of lack of uniformity of legislation in this area and proper state support to rehabilitation centers.

The national legislation on state drug policy strategies in providing rehabilitation and resocialization services to addicts, etc., is analyzed. It is pointed out that the current state of rehabilitation and resocialization of addicts does not correspond to Ukraine's drug policy strategy. Some information in this area is outdated, and others do not exist.

Today, the system of rehabilitation and resocialization of addicts includes mostly rehabilitation centers, the founders of which are public, charitable, religious organizations. But this is not enough to provide everyone with the necessary assistance and fully guarantee the rights of such persons.

Current problems in the process of rehabilitation and resocialization of persons with addiction to psychoactive substances are analyzed. In particular, we can highlight the lack of an adequate legal act in rehabilitating addicts, improper functioning of state rehabilitation institutions, criminalization of drug users, and violation of their rights. In addition, such problems run counter to Ukraine's focus on European integration and EU standards, as Ukraine's positive commitments are to guarantee human and civil rights, including social ones.

The authors concluded the need for a comprehensive solution to urgent problems with addiction to psychoactive substances to create a holistic and effective system of rehabilitation and resocialization of addicts, including proper legislation, the need for research, effective control and monitoring, improvement and expansion of public institutions, who assist persons addicted to psychoactive substances, etc.

Key words: rehabilitation, resocialization, dependence, addicts, a person with an addiction to psychoactive substances, addictive substances, psychoactive substances, addictive behavior.

Постановка проблеми. На сучасному етапі життєдіяльності суспільства існує безліч проблем, проте однією з найсерйозніших можна вважати залежність осіб від психоактивних речовин. На поширення такого явища впливають безліч причин, серед яких – тривала політико-економічна й соціально-культурна криза, низький рівень уваги з боку органів державної влади, а також соціальні, економічні, правові, медичні та інші чинники. Останнім часом уживання психоактивних речовин стало ще більш поширеним як серед молоді, так і серед дорослого насе-

лення, а це, у свою чергу, має руйнівний вплив на організм людини. Тобто задля ефективною протидії залежності потрібно забезпечити комплексний підхід, який буде включати належне законодавче регулювання системи протидії залежності, що вирішить проблеми соціальних гарантій, необхідне та дієве лікування, реабілітацію та ресоціалізацію залежних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі деякі окремі питання реабілітації та ресоціалізації осіб із залежністю від психоактив-

них речовин досліджували такі науковці, як О. Вовкогон, Л. Завадська, Л. Литвинчук, А. Осипян, О. Стрільців, А. Толопіло, Ю. Чернецька, С. Швець та інші. Однак сьогодні ґрунтовні комплексні праці з досліджуваної тематики правового регулювання реабілітації та ресоціалізації залежних осіб, а також законодавчого регулювання системи запобігання та протидії залежності, належної системи надання медичних і соціальних послуг відсутні. Тому виникає необхідність у комплексному дослідженні сучасного стану цих питань, аналізу й визначення рівня його відповідності реаліям сьогодення.

Метою статті є дослідження сучасного стану реабілітації та ресоціалізації осіб із залежністю від психоактивних речовин, рівня національного правового регулювання, з'ясування головних проблем у цій сфері, а також доведення необхідності здійснення заходів щодо вдосконалення національної системи реабілітації та ресоціалізації залежних осіб.

Вклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку і становлення українського суспільства особливе занепокоєння викликає поширення адиктивної поведінки, пов'язаної з уживанням різноманітних речовин. Життєдіяльність людини прямо пов'язана з її поведінкою, що згодом проявляється в її звичках, навіть якщо вони непотрібні чи шкідливі. З плином часу звички, які суттєво впливають на здоров'я, можуть сприйматися як нормальне явище, як щось необхідне й приємне, що призводить до руйнівної поведінки, стає для людини способом життя, позбутися якого досить складно.

Уперше термін «адиктивна поведінка» використано В. Міллером з метою визначення процесу зловживання різними речовинами, що змінюють психічний стан людини (психоактивні речовини, що включають наркотики, алкоголь, тютюн тощо) і формують залежну поведінку [1, с. 105].

«Адикція» є нав'язливим, патологічно сильним бажанням здійснювати дії, що призводять до певного психічного стану, найчастіше розслаблення, задоволення, заспокоєння [2].

Ця проблема призводить до випадків виявлення фактів учинення протиправних дій у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протиправних дій у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння тощо. Тому виникає необхідність у своєчасних соціально-адаптивних стратегіях, спеціальних знаннях та агітації здорового способу життя.

Нині неможливо проаналізувати реальний стан поширеності вживання психоактивних речовин серед населення в Україні, оскільки немає відповідної статистики. Так, за останні 5 років Україна немає повного обсягу зведеної інформації щодо цього питання. За інформацією 2018 року, в Україні зареєстровано близько 500 тисяч залежних людей, із них 171,6 тисячі вживають наркотики регулярно. При цьому близько 5 тисяч наркозалежних ще не досягли повноліття [3].

Безумовно, зазначені процеси впливають практично на всі сфери суспільного життя в Україні, у тому числі й на соціальну сферу. Однією з головних проблем є відсутність реальних даних і звітності щодо сучасного стану залежності від психоактивних речовин в Україні, яка сприяє подальшому розвитку такого явища, як залежність, та унеможливує об'єктивно оцінити обсяг потрібних заходів для запобігання та протидії залежності. Так, Європейський центр моніторингу наркотиків та наркоманії (EMCDDA) є одним із важливих елементів у структурі запобігання та протидії залежності в Європейському Союзі, завдяки якому відбувається гармонізація збору даних і звітності щодо сучасного стану залежності [4].

Але в щорічних національних звітах публікуються опитування учнівської молоді в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» [5].

Разом із цим ці звіти дають змогу проаналізувати інші статистичні дані, завдяки яким можна прослідкувати окремі показники, пов'язані з проблемою вживання психоактивних речовин в Україні, і виділити основні проблеми щодо смертності від отруєнь такими речовинами; кількості правопорушень, пов'язаних із їх уживанням; кількості осіб, що зверталися за замісною підтримувальною терапією.

Зараз здійснюються спроби створення системи допомоги особам із залежністю від психоактивних речовин. Так, у 2013 році прийнято Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року» від 28 серпня 2013 року № 735-р [6], а Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2019 року № 56-р затверджено план заходів на 2019–2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року [7]. Проте неможливо прослідкувати виконання цієї Стратегії та плану заходів у зв'язку з відсутністю повної звітності, хоча це є одним із індикаторів досягнення цього плану.

Концептуально новий вектор державної політики у сфері незаконного наркообігу намагаються відобразити вже в новій Стратегії. У травні 2021 року Міністерство охорони здоров'я України оприлюднило для громадського обговорення Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року» [8]. На нашу думку, позитивними в проекті Стратегії є заходи для покращення алгоритмів управління інформацією, серед яких:

- упровадження й інтеграція наявних інформаційних систем розрахунку потреби в наркотичних лікарських засобах, обсягів квот, увезення їх і територію держави та вивезення, виготовлення, виробництва, призначень і відпуску;
- розроблення системи обліку осіб, які потребують лікування залежності й лікування з використанням наркотичних лікарських засобів в електронній системі охорони здоров'я.

Разом із цим Проектом документа передбачаються такі ж стратегічні пріоритети, цілі та завдання, що й у попередній Стратегії до 2020 року, наприклад, національні стандарти з профілактики зловживання наркотичними речовинами, які «розроблялися» останні 7 років або дані щодо сучасного стану наркополітики в Україні. Але жодного результату не прослідковується, оскільки відсутня будь-яка національна звітність або інформація про стан державної політики щодо здійснення заходів щодо профілактики вживання психоактивних речовин дітьми й молоддю, створення умов і забезпечення надання гарантій своєчасного отримання медичного обслуговування для осіб із психічними та поведінковими розладами внаслідок уживання психоактивних речовин, здійснення комплексу заходів щодо питань подолання проблем стигматизації й дискримінації осіб з психічними та поведінковими розладами внаслідок вживання психоактивних речовин тощо.

Окремо варто розглянути питання закладів, що надають послуги з лікування, реабілітації та ресоціалізації осіб, залежних від адиктивних речовин. Окремого законодавчого акта, який би регулював питання в цій сфері, немає, проте є інші нормативно-правові акти, які опосередковано стосуються цієї теми. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді» від 4 жовтня 2017 року № 741 включає Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації. Відповідно до Типового положення, центр соціально-психологічної реабілітації є спеціалізованим закладом соціального захисту, у якому на добровільних засадах тимчасово перебувають особи, які пройшли курс лікування залежності від наркотичних засобів чи психотропних речовин у закладах

охорони здоров'я та потребують отримання соціальних послуг з урахуванням їхніх потреб і принципу забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок. Він може утворюватися місцевою державною адміністрацією, органом місцевого самоврядування, благодійною організацією та громадським об'єднанням за наявності необхідної матеріально-технічної бази (приміщень, що відповідають вимогам санітарної гігієни, пожежної безпеки тощо) і не має на меті одержання прибутку [9].

На початку 2020 року набув чинності Закон України «Про соціальні послуги», відповідно до якого соціальні послуги – це дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їхніх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Законом також визначено чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини, до яких належать також психічні та поведінкові розлади, зокрема, унаслідок вживання психоактивних речовин. Відповідно до Закону, надавачами соціальних послуг державного/комунального сектору можуть бути установи/заклади надання соціальних послуг (стаціонарні, реабілітаційні, тимчасового перебування) [10].

Крім того, хоча законом і передбачено створення реабілітаційних закладів державного та комунального сектору, у сучасних умовах діють головним чином реабілітаційні центри, які є громадськими, благодійними, релігійними організаціями, товариствами з обмеженою відповідальністю. Фактичну кількість таких закладів в Україні визначити неможливо. За попередніми розрахунками та прогнозами, орієнтовна кількість таких закладів в Україні коливається в межах 300–500 [11, с. 7], наприклад, варто згадати про МБО «Реабілітаційний центр «Сходи» (Одеса), БО «Вихід є!» (Полтава), БО «Благодійний фонд «Реабілітаційний центр «Через терни до зірок» (Львів), ГО «Берег життя» (Київ), ГО «Реабілітаційний центр Життя» (Суми), ГО «Реабілітаційний центр «Троїцький» (Суми), ГО «Планета+» (Харків), ГО «Наркологічний центр «Хелп» (Харків), ГО «Центр ресоціалізації «Дорога плюс» (Львів), ГО «Реабілітаційний центр 12+» (Рівненська обл.), ТОВ «Наркологічний центр «Шанс плюс» (Дніпро) тощо.

Однак їхніх можливостей не вистачає, щоб забезпечити всіх, хто цього потребує, необхідним мінімальним обсягом якісних реабілітаційних заходів. Зважаючи на те що ефективна реабілітація та інтеграція в суспільство залежних осіб – це не лише допомога окремим особам, а й суспільству загалом, доцільним є передбачення певних заходів задля створення ефективної системи реабілітації та ресоціалізації залежних осіб.

У процесі реабілітації осіб із залежністю від психоактивних речовин виникає безліч проблем, серед яких варто виділити такі:

1. Відсутність дієвого та цілісного нормативно-правового акта у сфері реабілітації залежних осіб. Так, хоча в Україні й існує певна нормативна база, яка регулює надання медико-соціальних послуг залежним особам, але вона є неефективною та не охоплює всі суспільні відносини в цій сфері. Тому на базі наявних нормативно-правових актів неможливо побудувати цілісну систему лікування, реабілітації та ресоціалізації осіб із залежністю від психоактивних речовин.

2. Державні заклади, які забезпечували б процес реабілітації залежних осіб, не функціонують. Тому, як правило, реабілітація та ресоціалізація здійснюється закладами, заснованими громадськими та благодійними організаціями. Але послуги таких закладів є доступними лише обмеженому колу осіб, у зв'язку з чим постає питання необхідності державного фінансування. Без державної підтримки неможливо забезпечити задоволення потреб якісного лікування, реабілітації та ресоціалізації осіб із залежністю від психоактивних речовин.

3. В Україні досить напружена ситуація щодо забезпечення прав залежних осіб, оскільки наявні проблеми визна-

чення правового статусу таких осіб, їх стигматизації та дискримінації як з боку суспільства, так і з боку держави.

4. Проблема криміналізації споживачів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Так, наприклад, якщо в країнах ЄС спрямовують свої зусилля переважно на боротьбу не з причинами, а з наслідками, то в Україні все навпаки, що тільки спричиняє зростання тінювого ринку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, поширення вживання таких речовин та інших, пов'язаних із цим, проблем. Разом із цим обсяги наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, за які осіб притягають до кримінальної відповідальності, значно нижчі, ніж у ЄС, якщо в Європі за ту саму кількість наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів особи загрожує штраф чи інше адміністративне покарання, то в Україні – позбавлення волі [12, с. 20].

Тому ці проблеми суперечать: орієнтації України на європейську інтеграцію та стандарти ЄС; практиці Європейського суду, яким неодноразово висловлювалася позиція, що одним із завдань ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на свободу та особисту недоторканність) є гарантія захисту індивідуума від свавілля [13]; міжнародним актам, згідно з якими заходи контролю щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів мають співвідноситися й не суперечити стандартам у сфері прав людини.

Так, право на свободу та особисту недоторканність, закріплене в ст. 5 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Пакті про громадянські та політичні права, передбачає, що позбавлення волі признається лише у випадку, якщо не можуть бути застосовані інші менш суворі види покарання з метою забезпечення суспільного інтересу та приватного інтересу [13].

Окрім того, у п. «б» ч. 1 ст. 36 Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1961 року зазначено: «Сторони можуть передбачити або в якості заміни засудження або покарання, або на додаток до покарання, щоб відносно таких осіб застосовувалися заходи, спрямовані на їх лікування, виховання, спостереження за ними після закінчення ними лікування, відновлення їх працездатності та повернення їх в суспільство» [14].

Тобто варто відмітити, що для вдосконалення системи реабілітації та ресоціалізації осіб із залежністю від психоактивних речовин сьогодні пріоритетним напрямом державної підтримки є розробка власних дієвих засобів допомоги таким особам та адаптація закордонних технологій протидії залежності, оскільки з обранням європейського вектору розвитку Україна взяла на себе зобов'язання привнести національне законодавство до вимог Європейського Союзу.

Висновки. Отже, на підставі вищезазначеного варто констатувати, що сьогодні для створення цілісної та ефективної системи реабілітації та ресоціалізації залежних осіб необхідним є впровадження комплексних заходів, пов'язаних із вирішенням проблем із залежністю від психоактивних речовин, що мають включати:

- прийняття єдиного нормативно-правового акта, що забезпечив би належне надання реабілітації та ресоціалізації осіб із залежністю від психоактивних речовин;
- проведення науково-обґрунтованих досліджень, які стосуються моніторингу й оцінки ефективності напрямів роботи з залежністю;
- удосконалення чинних і створення нових програм профілактики, реабілітації та ресоціалізації;
- запозичення міжнародного досвіду соціальної та соціально-педагогічної роботи й розроблення власних дієвих засобів соціально-педагогічної допомоги таким особам;
- здійснення контролю й моніторингу за реальним станом ситуації з залежністю від психоактивних речовин в Україні;
- підвищення рівня взаємодії державних органів, громадських, благодійних і міжнародних організацій, а також бізнес-спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Завадська Л.А. Профілактика адиктивної поведінки. Соціальна педагогіка. Луцьк, 1999. С. 105–111.
2. Аддикция: что это, виды зависимости / Украинский центр лечения зависимости. URL: <https://narkologicheskij-centr.com/stati-i-novosti/addiktsiya-chto-eto-vidy-zavisimosti/> (дата звернення: 29.12.2021).
3. Наркотики – не вихід: скажи наркотикам Ні. 2019 / Департамент охорони здоров'я Запорізької міської ради. URL: <http://health.zp.ua/news-events-2/1083-narkotiki-ne-vikhid-skazhi-narkotikam-ni> (дата звернення: 29.12.2021).
4. European Drug Report 2021: Trends and Developments. Publications Office of the European Union. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. Luxembourg, 2021. 55 p. URL: <https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/13838/TDAT21001ENN.pdf> (дата звернення: 29.12.2021).
5. Звіт щодо наркотичної та алкогольної ситуації в Україні за 2020 рік (за даними 2019 року). Київ, 2020. URL: <https://inlnk.ru/BpGZO> (дата звернення: 29.12.2021).
6. Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року від 28.08.2013 № 735-2013-р / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 29.12.2021).
7. Про затвердження плану заходів на 2019–2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2019 р. № 56-р / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 29.12.2021).
8. Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року : Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.05.2021. URL: <https://inlnk.ru/1PGzw> (дата звернення: 29.12.2021).
9. Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 № 741 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-%D0%BF#n237> (дата звернення: 29.12.2021).
10. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#n452> (дата звернення: 29.12.2021).
11. Осипян А. Моніторинг реабілітаційних центрів і опитування людей, що проходять реабілітацію від наркозалежності / Державна установа «Центр психічного здоров'я і моніторингу наркотиків та алкоголю Міністерства охорони здоров'я України». Київ, 2019. 24 с. Альянс громадського здоров'я. URL: https://aph.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/rehabilitation_for_print.pdf (дата звернення: 29.12.2021).
12. Питання сучасної наркополітики України: права людини та доступ до лікування / Одеська правозахисна група «Верітас». Харків : Права людини, 2011. 94 с. URL: https://www.irf.ua/news/narkopolitika_ukraini_prava_lyudini_ta_dostup_do_likuvannya/files/ukr/programs/health/veritas_drug_policy.pdf (дата звернення: 29.12.2021).
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 29.12.2021).
14. Єдина конвенція про наркотичні засоби від 30.03.1961 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_177#Text (дата звернення: 29.12.2021).